

МЕРИТОКРАЦИЯТА ДРУГ ИЗТОЧНИК НА НЕРАВЕНСТВО ЛИ Е?

Наоюки Хараока¹, Японската икономическа фондация

Резюме

Неравенството в доходите се увеличава и това е водещ източник на разочарование за по-бедните граждани от настоящите политики, което пък води до нарастващи настроения срещу политическите власти сред избирателите и дестабилизиране на дясноцентристките и лявоцентристките политически елити, които са били доминиращи от края на Втората световна война. Социалните разделения водят до разходи за икономиката като големи публични разходи за обезщетения на неуспелите. Политическа нестабилност в резултат на социални разделения пък би създавала още по-големи разходи. Социалното сближаване би било най-евтиния начин за постигане на стабилна политическа икономия и щастие за всички. Така че елитите трябва да се грижат за неелитите и да бъдат по-чувствителни към тяхното положение. Това не е просто етичен въпрос, а въпрос на логика.

Ключови думи: *неравенство в доходите; меритокрация; политическа нестабилност; социалното сближаване.*

IS MERITOCRACY ANOTHER SOURCE OF INEQUALITY?

Naoyuki Haraoka², Japan Economic Foundation

Abstract

Income inequality is increasing in the United States and in some developed nations in Europe and this is a principal source of poorer people's frustration with current politics, leading to rising anti-establishment sentiment among voters and destabilizing the center-right or center-left political elites that have been the mainstream in these nations' administrations since the end of World War II. Social divisions result in costs to the economy, such as big public spending on compensation for the unsuccessful. Political instability resulting from social divisions would create even greater costs. Social cohesion would be the cheapest way to achieve a stable political economy and create happiness for all. So elites should care for non-elites and be more sensitive to their plight. This is not merely an ethical question but one of logic.

Key words: *income inequality; meritocracy; political instability; social cohesion*³

¹ Наоюки Хараока е главен редактор на Japan SPOTLIGHT и изпълнителен управляващ директор на Японската икономическа фондация (JEF).

² Naoyuki Haraoka is editor-in-chief of Japan SPOTLIGHT and executive managing director of the Japan Economic Foundation (JEF).

³ Статията е публикувана в Japan SPOTLIGHT, September / October 2021. Преводът от английски е на доц. Симеон Петров, Софийски университет „Св. Климент Охридски“.

ВЪВЕДЕНИЕ

Говори се, че неравенството в доходите се увеличава в САЩ и в някои развити страни в Европа и че това е водещ източник на разочарование на по-бедните граждани от текущата политика, което пък води до нарастващи настроения срещу политическите власти сред избирателите и дестабилизиране на дясноцентристките и лявоцентристките политически елити, които са били доминиращи от края на Втората световна война.

Пандемията от коронавирус от 2020 г. увеличава подоходното неравенство, тъй като негативното ѝ въздействие е концентрирано главно върху неквалифицираните работници с ниски заплати. Високо квалифицираните кадри, работещи за големи компании са загубили много малко, дори по време на локдауна в големите градове, тъй като те могат да работят дистанционно у дома, с малък ефект върху заплатите. Но неквалифицираните работници, особено ангажираните с ръчен и физически труд, са изложени на риск от загуба на работа или намаляване на заплатите от работодателите, изправени от своя страна пред западащ бизнес. Освен това те са заплашени от повече рискове за здравето, тъй като много от тях, като касиери в магазини или супермаркети, имат неизбежно повече физически контакти с клиенти, дори ако са налице правилата за социално дистанциране.

Неравенството в доходите се измерва с коефициента на Джини и увеличеният Джини коефициент предполага разширено подоходно неравенство. Може да се види нарастващото неравенство в доходите в развитите нации преди пандемията във факторния анализ на Джини-коефициента за развитите нации през 2007 г. в Бялата книга на МЕТІ за международната икономика и търговия през 2017 г. Според него преките чуждестранни инвестиции и информационните и комуникационни технологии са ключови фактори, повишаващи коефициента на Джини. Това означава, че националните корпоративни инвестиции в чужбина за създаване на филиали или фабрики отнемат възможностите за неквалифицирана работа в рамките на страната, тъй като тези работни места логично ще бъдат прехвърлени в отвъдграничните филиали или фабрики, където трудът би бил по-евтин. Високите технологии също намаляват възможностите за работа на неквалифицирани работници като ги заменят и по този начин увеличават неравенството в доходите.

За да се намали това неравенство е известно, че повишаването на качеството на труда чрез образователни програми е потенциално ефективно. Според ООН се наблюдава отрицателна корелация между неравенството в доходите и средните години в училище, а това означава, че коефициентът на Джини намалява кагато делът на средното образование се увеличава. В светлината на случващото се по време на пандемията по отношение на разликите в доходите трябва да се увеличат усилията за насърчаване на образованието за хората с ниски нива на умения и знания, породени от недостатъчното им образование.

РАЗЛИКАТА В ОБРАЗОВАНИЕТО ВОДИ КЪМ НЕРАВЕНСТВА

Образованието, разбира се, не е единствената причина за доходното неравенство. Има и други като остаряването или влошеното здраве. Тъй като стареенето на обществото се увеличава, по-големият дял на възрастните хора, които разчитат на пенсии, сред общото население ще допринесе за увеличаване на неравенствата в доходите, макар че има и възрастни граждани с големи финансови активи. Като цяло застаряващото общество ще става все по-малко егалитарно. Ако се приеме, че възрастните хора са по-неравнопоставени по отношение на здравето в сравнение с младите, здравното неравенство също се увеличава със застаряването на обществото. Това допълнително изостря ситуацията. Освен стареене, пол, раса и трудов статус (постоянен или временен) може би има и други възможни източници на неравенство?

В какъв контекст разликата в образованието ще бъде от решаващо значение за неравенството? В напредналите икономики меритокрацията обикновено е доминираща при определяне на нивото на заплатите на служителите. Тези с по-високо образование се считат за притежаващи експертиза и знания и по този начин се по-високо продуктивни, за което пък биват възнаградени с по-високи доходи. По-специално, горната част от елитите в обществото, включително, но не само, бизнес ръководители, но и адвокати, академици, лекари, и дори политици, печелят високи доходи за значителния си експертен опит, който е резултат от тяхното по-добро образование, дължащо се на дипломи от престижни университети или висши училища. Има и изключения, разбира се и някои хора с високо образование не са непременно по-добре платени, защото лица с по-ниско образование имат високи доходи поради придобитите професионални умения чрез трудов стаж. Но една добре работеща меритокрация в развитите страни обикновено ограничава тези изключения.

Неравенството, създадено от меритокрацията, на пръв поглед изглежда легитимно, тъй като различните образователни среди могат просто да бъдат резултат от собствения талант и усилия на индивида. По-голяма компетентност трябва естествено да доведе до по-добри доходи. Но това не винаги е точно така.

СЛУЧАЯТ НА САЩ

В книгата си “Смърт от отчаяние и бъдещето на капитализма” (Princeton University Press, 2020) Ан Кейс и Ангъс Дийтън (и двамата почетни професори в Принстън) показват, че в САЩ напоследък има бързо нарастващ брой смъртни случаи сред бели американци на средна възраст от самоубийство, предозиране с наркотици и алкохолизъм и че тези „смъртни случаи от отчаяние“ се случват предимно сред хора без висше образование. Книгата е анализ, потвърден от данни за реалността на неравенството в доходите в САЩ и разликата в образованието се посочва като един от основните фактори за тези трагедии. Според авторите изчисления в Кентъки има значителна разлика в броя смъртни случаи от отчаяние сред хората на средна възраст (45-54 години), неиспаноговорящи, бели американци, между тези с висше образование и останалите. През 2015 г. броят на „смъртните случаи от отчаяние“ е около 130 на

100 000 за лицата с ниско образование и едва около 30 на 100 000 за висшистите. Ето как образованието може да води до различия в психичното здраве.

В САЩ делът на завършилите колеж сред възрастните е около 30%, а средната им заплата е с около 80% по-висока от средната заплата на завършилите средно образование. Възможностите за работа, достъпни за завършилите само гимназия, са ограничени. През 2017 г. нивото на безработица сред завършилите гимназия е два пъти по-високо от това на завършилите колеж. Пазарът на труда в САЩ по този начин осигурява повече работни места (и вероятно по-добри) за завършили колеж. Това означава, че възможностите за висококачествени работни места не само не са достъпни за хора с ниско образование, но и че те ще бъдат лишени от шанс да се учат на такива работни места и да получат повишение.

Информационните и комуникационни технологии, иновациите и икономиката, основана на знанието, се засилват като тенденции през последните години. Има повишено търсене на квалифициран и интензивен труд. Доходите на заетите на такива работни места понякога са впечатляващи. През 2018 г. заплата на средния изпълнителен директор в САЩ е около 17,2 милиона долара, около 278 пъти повече от средната заплата на служителя, докато през 1965 г. разликата е само 20 пъти. В САЩ днес високото образование създава огромно разделение. Тъй като разликата в заплатите се увеличава, хората живеят в различни жилищни райони поради различните разходи за живот, а децата им отиват в различни училища и имат малък шанс да комуникират или взаимодействат.

Легитимността на меритокрацията се основава на нейната гаранция за равнопоставеност на образователните възможности за всички, независимо от тяхната класа, рождение, семейство или друга отличителна характеристика, която не е свързана с индивидуалната компетентност. Следователно се счита, че се предоставят равни възможности за всичко, необходимо за успех в социалния живот. Но има и сериозни дефекти. Един от тях е фактът, че някои лица с висок потенциал, но лошо образование, всъщност имат ограничени възможности да бъдат успешни. Друг дефект се корени в това, че хората, които са успешни благодарение на меритокрацията, са склонни да защитават своите собствени интереси и на своите деца в конкуренцията за влизане в добрите университети. Успешните граждани използват личното си влияние, за да могат децата им да влязат в университет. Или пък може да се окаже, че техните деца се радват на по-добра учебна среда с по-добри учители или по-добри подготвителни училища, благодарение на богатството на родителите, а това им позволява да влязат в добри университети. В такива случаи меритокрацията може да има подкопаващ ефект за егалитарното общество.

Като цяло в САЩ образованието може да повлияе на здравното неравенство. Болестите, свързани с начина на живот, са тясно свързани с образованието. Например, навикът да се пуши е бил, и все още е, различен между хората с различно образование. През 2017 г. делът на белите възрастни американци над 25 години, завършили само гимназия, които пушат, е 29% докато процентът на тези с бакалавърска или по-голяма степен, които пушат, е едва 7. Междувременно една трета от „бялото“ население без

бакалавърска степен са признати за страдащи от затлъстяване през 2015 г., докато по-малко от една четвърт от тези с бакалавърска степен са затлъстели.

Това здравно неравенство бързо разширява пропастта в смъртността между хората с висше образование и тези без такова. Сред белите американци между 45 и 54 години смъртността се е увеличила за тези без бакалавърска степен с 25% спрямо първата половина на 90-те години, докато тези с висше образование са намалели с 40%. Така рискът от смърт в средна възраст за последните е под една четвърт от тази за първите.

Доходите на висшистите са два пъти по-високи от тези на останалите. Това се отразява и на въпроса за смъртта от отчаяние, самоубийство, злоупотреба с наркотици или алкохол, които са много по-ниски за лицата с университетска степен. Рискът от такива смъртни случаи за хора, които не са завършили колеж, е три пъти по-висок. Тази разлика обяснява и увеличението на здравното неравенство сред хората с различно образование.

Проф. Майкъл Сандел от Харвардския университет, експерт по политическа философия, разглежда в есето си „Популизъм, Тръмп и бъдещето на демокрацията“, публикувано от openDemocracy на 9 май 2018 г., ерозионните ефекти на меритокрацията върху демокрацията, отбелязвайки надпреварата за висше образование и убедеността на успешните кандидати в своите собствени усилия и таланти и непризнаването на фактори като късмета или богатите родители, които осигуряват подобри възможности за учене в престижни училища. Докато успешните кандидати стават арогантни, губещите започват да им завиждат или са дълбоко разочаровани от своята предполагаема некомпетентност или пък са направо ядосани, че несправедливостта на социалната и политическата система не успява да доведе до техен успех. Това създава допълнителни разделения в американското общество, предоставяйки основа за нови политически сътресения.

„Смъртта от отчаяние и бъдещето на капитализма“ дава ясна картина за основните характеристики на реалността в САЩ. Но какво може да се каже за Япония? Могат ли да се изложат същите опасения към настоящата японска политическа и икономическа ситуация?

РЕАЛНОСТТА НА НЕРАВЕНСТВОТО В ЯПОНИЯ

В Япония коефициентът на Джини се увеличава в последните години, но все пак неравенството в доходите не е толкова значително, колкото в САЩ. Според проф. Такаши Ошио от Университета Хитоцубаши неравенството в здравеопазването в Япония не е толкова различимо между бедните и богатите. По въпроса за въздействието на образованието върху неравенството също има, далеч по-малко значима статистическа разлика в доходите между висшистите и другите лица. Въпреки това, има нарастващо разделение между елитите с високо образование и останалите, дори в Япония.

Японската корпоративна култура има репутацията на разпознаваемо егалитарна. Независимо от титлите или постове, от това дали хората са началници или подчинени, служители в една компания работят като членове на компанията, сякаш са

семейство. Те не само работят съвместно, но също така понякога обядват или вечерят заедно и търсят общи забавления, като например игра на голф. Те понякога говорят един с друг отвъд организационната йерархия дори по лични въпроси. Това беше японският традиционен стил на управление, със съвместен дух и малко класово отличие.

Но тези хуманистични обичаи сега се подкопават от меритокрацията, основана на образованието. Това вероятно се дължи най-вече на увеличаването на временните служители в японските компании. Днес повече от половината от всички служители в Япония са с временни договори. Сигурността на работата им не е напълно гарантирана и работните им условия, включително заплатата, не са непременно равни на тези на постоянни служители. Образованието варира дори между непостоянните работници. Сред тях има и висшисти, но в повечето случаи постоянните и добри работни места се дават на завършили престижни университети. С това разграничение в заетостта, може да се предположи, че елитите в управлението на организацията ще стават все по-малко склонни да общуват и взаимодействат с временните служители. Често се чува за „властови тормоз“ от началници спрямо непостоянните им подчинени, някои от които развиват дори психични проблеми. Има по-малко вечери заедно и по-малко общуване извън работното място. По-слабата комуникация кара хората да се чувстват все по-изолирани. По-сериозното е, че тези непостоянни служители не могат да станат постоянни лесно поради стагнацията на икономиката в Япония, която става още по-сериозна поради пандемията. И децата на тези непостоянни служители едва ли ще станат постоянни служители, тъй като възможностите им за образование ще бъдат ограничени поради по-ниските доходи на родителите им. Постоянните елитни служители все повече ще са склонни да общуват само помежду си, а децата им ще отидат в престижни училища благодарение на богатството на родителите си, а и се женят за други със сходен статус. Така все повече елитите ще говорят само с елитите, а не с обикновените хора и социалното разделение ще се разшири в Япония.

Междувременно доверието на обикновените хора в политическата класа непрекъснато намалява. По време на пандемията политическите лидери често не успяват да убедят хората в уместността на политиките си, особено по овладяване на вируса и възстановяването на икономиката. Хората са станали по-скептични относно загрижеността на политическите елити за публичния интерес и този скептицизъм понякога води до неуважение и към интелектуалците. Като цяло в Япония социалните разделения между елитите и неелитите може да не са толкова сериозни или поразителни като в САЩ, но потенциално може да се разширяват в бъдеще. Какво е решението за това?

КАК ДА СЕ СМЕКЧАТ НЕДОСТАТЪЦИТЕ НА МЕРИТОКРАЦИЯТА

Естествено в определена степен има разлики в доходите поради особеностите на меритокрацията, тъй като тя е отражение на различията в способностите. Един въпрос, който трябва да бъде разгледан е как да се осигурят възможности за хора, които не са завършили колеж, за да подобрят своите способности, например чрез обучение на

работното място или в училища за възрастни, където могат да учат през целия живот. Друга дилема е как да се насърчат елитите да изоставят отрицателното си отношение към невисшистите. Те трябва да разбират предварителните фактори, които предопределят успеха им в академичните постижения, включително възможностите, зададени от семейната среда за напредък в образованието. Това е етичен въпрос, но понякога етиката се проваля, когато се сблъска с реалността.

В САЩ, където има много по-сериозно разделение между елити и неелити, някои предлагат да се въведе лотария за кандидатстудентските изпити за престижните висши училища, за да се смекчи образователното и социално разделение. Така влизането и завършването на престижен университетът става въпрос на късмет, а не на академична подготовка. Това може да заличи един от проблемите на меритокрацията, но в крайна сметка има своите недостатъци, тъй като би действало като възпиращ фактор да се учи усилено и да се подобряват знания и способности. Такава липса на стимули би довела до много по-слабо енергична икономика.

Моите предложения са следните:

Първо, трябва да признаем важноста на социалното сближаване. Социалните разделения водят до разходи за икономиката, като големи публични разходи за обезщетения на неуспелите. Политическата нестабилност в резултат на социални разделения пък би създала още по-големи разходи. Социалното сближаване би било най-евтиният начин за постигане на стабилна политическа икономия и щастие за всички. Така че елитите трябва да се грижат за неелитите и да бъдат по-чувствителни към тяхното положение. Това не е просто етичен въпрос, а въпрос на логика.

Второ, трябва да оценим удоволствията от общуването с различни хора. Общуване само сред затворена група води до пристрастно мислене и невъзможност за постигане на справедлив и балансиран поглед по всеки въпрос. Елитите могат да открият разнообразие от възгледи от разговори с неелитите и така самите те мислят по-широко. Има много места, където могат да се обменят такива мнения. Всякакви събирания на общността за спорт или фестивали, или спонтанни дискусии по теми като влиянието на Китай върху световната икономика, организирани от гражданска организация с нестопанска цел, могат да играят ключова роля в постигането на това.

Това може да бъде практично решение за насърчаване на скромността сред елитите и намаляване на разделенията между тях и останалите социални групи.

BIBLIOGRAPHY

Case, A., Deaton, A. (2020) *Deaths of Despair and the Future of Capitalism*, Princeton University Press.

Haraoka, N. (2021) Is Meritocracy Another Source of Inequality? *Japan SPOTLIGHT*, September / October 2021, 43-45.

Sandel, M. (2018) *Populism, Trump and the Future of Democracy*, published by openDemocracy on May 9, 2018, <https://www.opendemocracy.net/en/populism-trump-and-future-of-democracy/>

White Paper on International Economy and Trade (2017), June 27, 2017 Trade Policy Bureau, Ministry of Economy, Trade and Industry, <https://www.meti.go.jp/english/report/downloadfiles/2017WhitePaper/outline.pdf>